I. Fenomene ale gîndirii logice

„Omul șade bine lîngă un gard și tot mătură împrejur".

(Anonim, proverb)

„Mie mi-o plăcut așa să mă gîndesc la tot ce-i în jurul meu, cum de se țin și de unde vin ele ? Eh, da' parcă mă bucur, parcă mă întristez..."

(Țîntea Ion Staicu, autor anonim, vezi Ernest Bernea,
Spațiu, timp și cauzalitate în cultura românească,
Humanitas, 1997, p. 79)

„Lumea noastră e așa cum e; întocmită de nu o poți dezlega, nu te poți împotrivi. Așază-te de ascultă cum stau lucurile și ai să cîștigi mai mult. Mintea ți-e slabă, dar nu-i dată degeaba; pune-o la treabă".

(Chirculescu Vasile, Runc, autor anonim,
vezi Ernest bernea, *lucr. cit.,* p. 112)

„Reflexiunea logică începe, în definitiv, cu formalizarea reflexiunii obișnuite, care se trezește la viață cînd vede că un lucru ori proces stă sub o lege, ceva individual sub ceva general".

(Constantin Noica, *Rostirea filosofică românească*,
București, Editura Științifică, 1970, p.39)

„Poporul român, așa cum gîndește și cum se manifestă în satul tradițional, este profund legat de datele naturii, ale lumii întregi; el aderă nu numai din necesitate materială, ci și din îndemn lăuntric, din nevoi metafizice și estetice. Țăranul român cunoaște fizic natura, dar o prelucrează metafizic, o transfigurează dăruindu-i frumusețe și potențial".

(Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*,
București, Humanitas, 1997, p.96)

1. **Aspectul agonal**

În mediile orășenizate predomină convingerea că formele gîndirii rurale sunt iremediabil atinse de superficialitate, pitorești și jucăușe în cel mai fericit caz. Anonimul n-ar avea înclinare spre observație aplicată la obiect, nici plăcere de a zăbovi asupra lucrurilor, pentru a constata cu interes legăturile dintre ele, justificate de rosturi mai subtile. El „aude" și „vede" bine ce se întîmplă în jur, și chiar își ascute cu meșteșug atenția. Aceste simțuri, determinante în sensibilizarea existenței, îl ajută mai mult să se orienteze spațial, în exerciții locomotorii. Este adevărat că unele experiențe de gîndire (interesante, nimic de zis) sunt tezaurizate sub formă de zicători, prevorbe și sentințe; însă folosite doar în jocul oralității, în situații prea trecătoare, de unde îngăduința din partea savanților rafinați și tobă de carte. Se naște legenda unchеșului isteț, suprasaturat de vorbe de duh, așteptat cu entuziasm să-și descarce sacii de cuvinte la clacă și la moară.

Cele spuse mai sus sunt adevărate în mare măsură și n-ar folosi nimănui să li se atribuie înțelesuri exagerate într-o direcție ori într-alta. Avem în chip sigur sub privirile noastre un fond de gîndire specific unui mod de viață intrat iremediabil în istorie: satul tradițional. Acesta a cedat terenul în totalitate unor noi tipuri de așezări omenești, mai dinamice și mai vii (cetatea, orașul), care s-au impus cu mai multă energie în serie istorică și în perspectiva civilizațiilor. Dar cine studiază astăzi fenomenele de gîndire din sfera satului de altădată, cu interes științific și fără retorisme de moment, oricum păguboase, se vede nevoit să opereze necesare corecții. Legenda unchеșului sfătos tip „o șezătoare la țară", dacă o fi existat vreodată, trece la timpul pasiv, ca o legendă dintre multe altele, dînd roade frumoase în epoca romantismului folcloric.

O inițiativă salutară se datorează lui Ernest Bernea, în cadrul școlii monografiste de etno-sociologie, funcționînd sub

numele lui Dimitrie Gusti și al colaboratorilor săi în perioada interbelică. Din păcate, cercetările respective, care luaseră amploare națională și cuprinseseră multe categorii de specialiști, instituții administrative de stat, fundații culturale, și căpătaseră bună recunoaștere internațională, au fost interzise cu brutalitate la comandă comunistă, aceea care a provocat catastrofe inimaginabile în toate domeniile vieții noastre sufletești, pe lîngă nesfîrșite pagube de vieți omenești de primă valoare. Și asta în timp de „pace" ! S-au mai putut salva, în ce privește tema aici în discuție, rezultatele muncii de teren ale lui Ernest Bernea (din anii interbelici și continuată mai apoi în condiții de aspră supraveghere polițienească), așa cum sunt cunoscute din volumul „îngrijit" de autor, *Cadre ale gîndirii populare românești* (1985), retipărit postum în 1997.

Două aspecte ale problemei l-au preocupat prioritar pe sociologul și filosoful Ernest Bernea să constate la fața locului calitatea gîndirii țăranului în funcție de împrejurări concrete, cotidiene, deci *în act* și în formulări spontane, adecvate momentului; incluzînd aici și construcțiile prefabricate, proverbe, zicători etc., cu circulație liberă în toată oralitatea. În al doilea rînd: în ce măsură *gîndirea în act* se distinge ca un set de norme de judecată și repere de comportament general acceptate de către comunitatea sătească, cu perspectiva integrării în totalul unităților etno-sociale și umane care este Țara.

Potrivit metodologiei monografiste, dosarul cercetărilor efectuate de Ernest Bernea cuprinde materiale din mai multe localități reprezentative, din toate zonele țării și din provinciile istorice: Drăguș – Făgăraș, Poiana-Mărului – Brașov, Runc – Gorj, Corni – Galați, Bordei-Verde – Brăila, Fundu-Moldovei – Bucovina, Samarinești – Mehedinți. S-a insistat asupra unui grup de localități din zona muntoasă (Brașov – Făgăraș) și din centrul țării, considerîndu-se, probabil, că transhumanța a avut

un rol activ în transmiterea cutumelor şi ideilor. Nu cred că intenţia a putut fi dusă pînă la capăt, mai ales dacă avem în vedere, printre multe altele, constrîngerile de lungă durată la care a fost supus autorul. În mod evident, şocant chiar, nu este nici măcar menţionată comuna Cornova din Basarabia, unde autorul a făcut cercetări intense cu prilejul marii campanii monografiste din anii treizeci. O nouă ediţie ar trebui să ţină seamă de asemenea omiteri nedorite.

Cercetarea, adesea de unul singur şi rareori în echipă, s-a făcut pe lungă întindere de timp, în etape şi cu reveniri stăruitoare în localităţile vizate, menţinute paralel sub supraveghere. Munca de teren a început în 1928 (Fundu-Moldovei – Bucovina), interlocutor fiind un tînăr de 25 de ani, ştiutor de carte şi „cu armata făcută", adică intrat „în rînd cu oamenii". A fost doar un experiment pregătitor. În anul imediat următor (1929), experimentul s-a repetat la Drăguş – Făgăraş. De data aceasta s-a apelat la trei persoane: Damian Sofia (37 de ani), Bobeică Sofia (40 de ani), Sofonea Eva (47 de ani), toate femei mature (nu prea tinere, nu prea bătrîne), ştiutoare de carte. Cercetarea de fond a avut loc la Drăguş, în anul 1934. Pe lista comunicată şi în carte (probabil incompletă) figurează un număr de 15 persoane, în totalitate 19, dacă le adăugăm şi pe celelalte 4, contactate în anii pregătitori. Încă o investigaţie semnalată (continuare, verificare, închidere ?) a avut loc în timpul războiului (1943), protagonist în dialog aflîndu-se Sofonea Nicolae de 47 de ani, ştiutor de carte. Spun „protagonist", întrucît se presupune că la discuţiile de acest tip şi programate din vreme participa un grup de săteni. Cercetătorul decidea cînd să reţină numele unuia mai reprezentativ în ce îl interesa. Ultimul contact cu localitatea Drăguş a avut loc în 1967, în dialog fiind Sofonea Ana, în vîrstă de 56 de ani, ştiutoare de carte.

Să se observe că această comună a stat în atenţia sociologului Ernest Bernea aproape patru decenii, primul intervievat în 1929 (Sofonea Eva), ultimul în 1967 (Sofonea Ana). Un alt Sofonea (Dumitru) a fost contactat în 1934, cu prilejul anchetei de bază; aşadar, patru persoane din aceeaşi familie, distribuite în timp. Nu este singurul caz. Se poate bănui că cercetătorul a preferat nume „prestigioase" la nivelul local, eventual organizate nucleic, prin aceasta asigurându-se credibilitatea ideilor puse în mişcare, chiar dacă persoanele în cauză erau, în fond, simple relee. Paralel cu cercetările de la Drăguş, de lungă durată, Ernest Bernea a mai deschis un şantier de amploare, la Runc – Gorj. Aici i-a consacrat problemei doar un an de zile, integrîndu-se într-o campanie monografică mai largă; şi-a permis însă incursiuni şi în localităţi alăturate, la Arcani, Băltişoara şi Dobriţa, ca să se extindă ulterior la Valea Ursului – Argeş (1934), Mîndra – Făgăraş (1935), Vîrlez – Galaţi, Cerşani – Argeş (1942).

Acest procedeu metodologic, de teren, a fost aplicat ulterior şi în localităţile Poiana-Mărului – Braşov şi Tohanu (Vechi/Nou) – Braşov; cercetare în reprize, control prelungit pe decenii (să se poată urmări starea ideilor în sat), dar şi în cadrul uneia şi aceleiaşi (familii, bunici, părinţi, nepoţi, toţi ajunşi în deplină maturitate), roire spre alte localităţi din ţară. Cea mai multă grijă din toată cariera sa a acordat-o Ernest Bernea localităţii Poiana-Mărului: ca timpi concentraţi şi ca amploare numerică a persoanelor intervievate. Să se reţină: 32 de nominalizări dintr-o singură localitate. Pentru că dispunea de bună experienţă de teren, şi-a îngăduit să deschidă un şantier şi la Tohanu. După perioade de detenţie ori de controale politice, se întorcea să reia munca de unde o lăsase, cu şi mai mare îndîrjire.

Prospecţiunile de la Poiana-Mărului au început în 1947 şi s-au repetat în 1948 şi 1951. Dar abia în 1964-1965, după o

întrerupere de 13 ani, s-a trecut la desfăşurarea propriu-zisă a programului, muncă intens continuată pînă în 1971. În anul 1964 au început sondajele şi la Tohanu. De altfel, aici se stabilise (domiciliu forţat ?) după rînduri de detenţie, însumate în ani grei de închisoare, la Jilava, Văcăreşti, Aiud. Din 1965, activitatea lui de teren, pînă atunci pe cont propriu, a fost sprijinită şi de Institutul de Etnografie şi Folclor din Bucureşti, unde a ocupat un post modest de cercetător, ca şi Ştefania Cristescu-Golopenţia (director Mihai Pop, toţi trei foşti membri ai echipelor monografiste, sub conducerea lui Dimitrie Gusti şi Anton Golopenţia). Nu a scăpat o clipă de poliţia politică. Activitatea de cercetare i-a fost stopată brusc în 1972. Tocmai avusese o întrevedere cu bătrînul Clinciu Gheorghe din Zărneşti – Braşov. „În 1984, în ajunul Congresului al XIII-lea al PCR, este din nou anchetat de Securitate, bătut bestial şi i se confiscă şapte manuscrise". Avea 79 de ani.

Dacă se urmăreşte lista colaboratorilor anunţată la sfîrşitul cărţii *Spaţiu, timp şi cauzalitate la poporul român* (ediţia Humanitas, 1997), se constată că autorul a apelat sistematic la persoane în vârstă. S-au admis doar cîteva excepţii, lăsîndu-se să se audă şi glasuri ale tinerilor şi, în contrapartidă, ale unor bătrîni „prea" în vîrstă. Este cazul unei fete de 17 ani (Vlăduţ A. Paraschiva, din Dobriţa – Gorj) şi al unei bătrîne de 93 de ani (Ceapă B. Ana, Poiana-Mărului). Să le ascultăm. Mai întîi, fata:

> *„Lumea noastră e lumea cea adevărată, e lumea bună, cu oameni şi pomi înfloriţi. Lumea e aşa cum a făcut-o Dumnezeu.*
>
> *Am mers până aproape şi-am mers mai departe, nimic nu s-a schimbat. Aşa e rostul lumii, că nu-l poate schimba"*[1].

[1] Ernest Bernea, *Spaţiu, timp şi cauzalitate la poporul român*, Bucureşti, Humanitas, 1997, p.69.

Și, în alt loc:

> *„Bolta cerului vine așa că de-acolo începe o altă lume, lumea lui Dumnezeu și a îngerilor. Noi nu o vedem, că suntem păcătoși, d-aia nu să mai deschide cerul; o fost o vreme cînd cerul era aproape de pămînt, da' omul n-o fost vrednic"*[2].

Iată și un eșantion din gîndirea bătrînei, de altfel unicul din carte:

> *„Timpu merge după calendar. Că mergi la lucru, că ții o sărbătoare sau împlinești o datină, așa cum e nunta sau alte obiceiuri, toate merg la vremea lor. Nu faci nuntă în postu mare și nici nu mergi la nași cu daruri așa, cînd îți vine. E anume timp, că nu tot timpu-i bun"*[3].

Nu se arată vreo deosebire în mimarea tonului solemn și impersonal, în dichisirea cuvintelor „ca la carte", încît atribuirea microtextelor poate fi inversată fără dificultate. Am bănuiala că și pe Ernest Bernea l-a șocat „maturizarea" peste măsură a fetei. Dar explicație există: fata dădea dovadă de *școlire* după datină, într-un domeniu dificil și abstract, unde vîrsta nu constituia un criteriu. Probabil făcea bună impresie printre „ai săi".

Am făcut aceste sumare observații tehnice cu privire la cercetările de teren ale etno-sociologului și filosofului Ernest Bernea pentru a reține tipul de documente folclorice obținute cu eforturi deosebite și grele suferințe; precum și valoarea de excepție a cărții *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, născută pe baza prelucrării și meditației asupra lor, cu maxim folos pentru știință. Metoda intervievării, „descoperită" în ultimele decenii, „postmodernist", de etno-antropologia vestică și mimată cam

---

[2] *Idem*, p.80.
[3] *Idem*, p.196.

zgomotos (aș zice *post-festum* în anii de tranziție post-decembristă) a fost, în realitate, experimentată la noi, românii, încă dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Nicăieri în lume nu se gîndea atunci în această direcție. Exilatul de la Tohanu a întrezărit o posibilă cale de cercetare, alături de coechipierii monografiști, dar nu pentru a da o notă de parteneriat ieftin între orășeanul predispus spre sfătoșenie și confratele său din oralitate, ceea ce ar fi dus la banalizarea unei problematici ținînd de viața unor grupuri de oameni din afara sferei reale de existență. Nu era în firea școlii monografiste, care se străduia din răsputeri să ajute satul cu mijloace eficiente și bine chibzuite, să-l ridice la nivelul vieții moderne, orășenești. Era vremea cînd sociologia românească interbelică (o spune Anton Golopenția, în perfectă cunoștință de cauză) atrăgea echipe de specialiști din vest, să le împărtășească din experiența ei de teren și de școală la fața locului[4]; cînd studenții români plecați în străinătate ca bursieri ori pentru doctorate aveau motive să se mîndrească, prin comparație, cu profesorii proprii de la universitățile din țară[5]. Însuși Ernest Bernea era în unanimitate bine cotat, mai ales că beneficiase de specializări necesare la Sorbona, sub îndrumarea lui Marcel Mauss, și la Freiburg, urmărind prelegerile de filosofie ale lui Martin Heidegger.

Aspectul agonal, implicat în categoria de texte ce urmează a fi valorificată în anume secvențe ale discuțiilor imediate, cunoaște, simplist vorbind, două laturi complementare. Una poate fi luată ca o exterioritate, în sensul că își are sprijin și impuls în însăși voința exemplară a autorului de a salva documentele folclorice delimitate de el și de a le pune la dispoziția cercetării. Cealaltă pare mai ascunsă, ca o interfață ce-și dovedește funcția dinamizatoare a gîndirii în împrejurări în care cuvântul este pus

[4] Anton Golopenția, *Ceasul misiunilor reale (Scrisori)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p.7.

[5] *Idem*, p.11.

Cuprins

Cuvînt prevenitor 7

I. Fenomene ale gîndirii logice 13
1. Aspectul agonal 14
2. O „logică a concretului” 29
3. Documente folclorice ale logicii concretului 35
4. Elemente de logică 48
5. Ordine și armonie 55

II. Legea morală 58
1. Dualismul moral 59
2. Virtuți și vicii 70
3. Cartea de înțelepciune 82

III. Tipuri de comportament 100
1. Comportamentul religios 101
1.1. Păcatul ca boală 103
1.2. Evanghelizarea textelor folclorice 113
1.3. Teologie populară 122
1.4. Practică și îndrumare 126
1.5. Exemple de surse scripturistice 131
2. Comportamentul moral sau Bătălia pentru triumful binelui 133
3. Comportamentul estetic 148
4. Viața și moartea 157

IV. Cadre familiale și socio-cosmice 170
1. Cadre familiale 170
1.1. Parteneriatul familial 170
1.2. Bărbatul și femeia: cum se văd ei 175
1.3. Binecuvîntare și blestem 179
1.4. Rudenia 186
2. Cadre socio-cosmice 193
2.1. Munca îl face pe om religios și moral 194
2.2. Cînd vremea vremuiește 206
2.3. Imaginarul astral 217

V. Etnoștiințe 231
1. Etnobotanica 233
2. Etnolingvistica 239

Încheiere 250

BIBLIOGRAFIE 252